

Юлія В'ячеславівна Осташевська
завідувач науково-дослідного відділу
пізньосередньовічної, ранньомодерної
та нової історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
ostashevskaya@ukr.net

Yuliia Ostashevska
Head of department of the late medieval, early modern
and modern history of Ukraine,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ШАБЛЯ ГЕНЕРАЛ-АД'ЮТАНТА А. ЖЕВУСЬКОГО ІЗ КОЛЕКЦІЇ НМІУ

THE SABER OF THE GENERAL ADJUTANT A. RZEWUSKI FROM THE NMUH COLLECTION

Анотація

У статті йдеться про життєвий шлях учасника Східної війни (1853–1856) генерал-ад'ютанта армії Російської імперії Адама Жевуського та обставини, за яких він отримав кавалерійську шаблю із написом “За хоробрість”. Досліджено історію надходження цієї шаблі до колекції Національного музею історії України.

Ключові слова: Національний музей історії України, Східна війна, зброя

Summary

This article puts a light on the life of a participant of the Eastern War (1853–1856), the Russian Empire general adjutant Adam Rzewuski and the circumstances in which he received a cavalry saber “For Braver”. Also it was studied history of this saber’s admission to the collection of the National Museum of Ukrainian History.

Keywords: National Museum of Ukrainian History, Eastern War, arms

Серед значної кількості меморіальних пам’яток із цікавою історією, що зберігаються в колекції НМІУ, є кавалерійська шабля XIX ст. з написом “За хоробрість” (інв. № 3-56). (Фото 1,2). На чільній стороні леза витравлено: “Генераль-Адъютанту Графу А. Ржевуцькому Офицеры Драгунского Его Императорского Высочества Великого Князя Константина Николаевича полка. / Евпатория. 10.11 – 15.16.17 Октября 1855 года” (Фото 3). На звороті – прізвища дарителів – командира полку та 56 офіцерів: “Командиръ полка Полковникъ Графъ Крейцъ I, Полковники: Ковидяевъ, Этингеръ, Подполковники: Базикъ, Кирхнеръ, Маюровъ Смидтъ I; Капитаны: Мельгуновъ, Колмовскій, Пономаревъ, Василенко; Штабсъ-Капитаны: Сальмановичъ, Кусаковъ I, / Кусаковъ II, Мисевскій, Тамковидъ; Поручики: Фонъ-Палмштраухъ, Жаба, Добросельскій, Каяндеръ, Жуковскій I, Граф Крейцъ II, Кистернъ, Харченко, Лозинскій, Кушниковъ, Туникъ, Калюжный, Пррапорщики: Ильяшевичъ, Черноглазовъ I, Сердюковъ I, Палиевскій, Батіевскій, Леоновъ I, Васильев / Кориневъ, Лавровъ, Князь Урусовъ, Бачмановъ, Засядка, Сердюковъ II, Величковскій II, Жуковскій II, Марсочниковъ, Чистяковъ, Плотниковъ I, Плотниковъ II, Горяниновъ, Рыкгофъ, Сахновскій I, Сахновскій II, Алисовъ, Пушечниковъ, Черноглазовъ II, Леоновъ II, Головнинъ, Капканщиковъ, Усачевъ”.

Фото 1.

Фото 2.

Фото 3.

Довжина шаблі – 96 см, довжина клинка – 83 см. Видимих клейм немає. Руків'я гофроване, позолочене, з трьома запобіжними дужками. Піхви – металеві з двома кільцями і позолоченим орнаментованим устям (Фото 4).

Фото 4.

Колишній власник цієї зброї – Адам Адамович Жевуський (Rzewuski) (1801–1888) – був, мабуть, улюбленим долі, хоча навряд чи того вартував. Народився він у знаменитій родині, що належала до польського дворянського роду герба Кшивда (Krzywda). Серед численних його представників були епископи, коронні гетьмани, воєводи, старости, офіцери, письменники. Протягом XVIII – першої половини XIX ст. Жевуським належав Підгорецький замок на Львівщині, який разом із численними селами перейшов до них від сина короля Яна Собеського – Костянтина¹. Однак гілка роду, про який ідеться, походила з Поділля і володіла маєтностями у Погребищах. Батько Адама Адамовича, Адам Станіславович, був статським радником, сенатором та онуком великого гетьмана коронного Вацлава Петра Жевуського. Вони з дружиною Юстинією (у дівоцтві Рдуловською) мали сімох дітей. Деякі з них в майбутньому по-своєму прославилися. Так, син Генрік (1791–1866) став відомим польським письменником; донька Кароліна (1795–1885, у шлюбі Собанська) була власницею салону в Одесі у 1820-х рр. і

¹ Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. – Л.: Центр Європи, 2005. – С. 40–42.

демонічною красунею, в яку були закохані О. Пушкін та А. Міцкевич; ще одна донька, Евеліна (1801–1882, в першому шлюбі Ганська), вийшла заміж за Оноре де Бальзака².

Адам Адамович Жевуський, отримавши освіту за кордоном, у Відні, повернувшись до Російської імперії, щоб розпочати військову кар'єру. 1821 р. вступив юнкером до 1-го Українського уланського полку, за пів року став корнетом, а ще за 5 – поручником. Одночасно з цим підвищенням Адам Жевуський отримав місце ад'ютанта командира 3-го резервного кавалерійського корпусу – генерала Івана Йосиповича де Вітта³. З цього часу починається його кар'єрне зростання, особливо успішне за часів Миколи I. Так, 1829 р. він уже штабс-ротмістр, 1831 р. – ротмістр, 1833 – підполковник, 1834 – полковник, 1843 – генерал-майор. Паралельно Жевуський отримував підвищення і на теренах світського життя: 1833 р. він став флігель-ад'ютантом Його Імператорської Величності, а 1849 р. – генерал-ад'ютантом. Особливе ставлення до нього з боку російського царя яскраво ілюструє такий випадок. 1834 р., разом зі званням полковника, Адам Жевуський отримав у командування Малоросійський кірасирський полк. Під час переходу на маневри до міста Каліша полк зупинився у Дубно. Незабаром мешканці міста стали скаржитися на свавілля нижчих офіцерів, які вимагали у них їжу та гроші, а один із унтер-офіцерів забив на смерть власника квартири, в якій зупинився. Коли справа набула розголосу, А. Жевуський швидко написав прохання про відпустку. Цар не заперечував, відпустив відпочивати, навіть не розжалувавши. Через 4 роки, коли скінчилося слідство по скарзі жителів Дубно, полковник отримав такий “вирок”: “Флігель-ад'ютанта полковника графа Ржевуского, за допущенные непростительные беспорядки, арестовать домашним арестом на трое суток, с объявлением, что единственно во уважение прежней и нынешней отличной службы строже не наказывается”⁴.

Чому графа Жевуського так високо цінував російський цар? За які заслуги?

За час служби Адамові Жевуському довелося взяти участь у двох великих військових кампаніях: Східній (Кримській) війні 1853–1856 рр., про яку йтиметься пізніше, та Російсько-турецькій 1828–1829 рр. Під час війни з турками поручник Жевуський відзначився в битвах під Браїловим, Базарджиком і Варною, був контужений і поранений в ногу. За звитягу і хоробрість отримав ордени: св. Анни 3-го ступеня та св. Володимира 4-го ступеня. Цим, власне, і обмежуються його бойові подвиги.

Набагато більше він, вочевидь, прислужився царському режимові, беручи активну участь у придушенні польського повстання, що спалахнуло за рік по завершенню турецької кампанії. “Прикомандированный к главнокомандующему русской армией графу Дибичу-Забалканскому, он неоднократно и весьма удачно исполнял возлагавшиеся на него графом поручения, часто довольно трудные, и за одно из них был 28 мая 1831 г. награждён золотой саблей с надписью «За храбрость», а за отличие в Гроховском⁵ и других сражениях получил орден св. Анны 2-й степени (в августе того же года) и польский знак отличия за военное достоинство 4-й степени”⁶. Мабуть за ці “подвиги” і був призначений флігель-ад'ютантом, полковником та відбувся трьома днями домашнього арешту за вбивство у Дубні.

Роки перед початком Східної війни Жевуський провів серед оточення імператора, викону-

² Ржевуские / Википедия. Свободная энциклопедия [Ел. джерело]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5> (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

³ Вітт де І. (1781–1840) – граф, генерал від кавалерії, авантюрист і коханець Кароліни Собанської.

⁴ Ржевуский, Адам Адамович // Википедия. Свободная энциклопедия [Ел. джерело]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC_%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

⁵ 13.02.1831 р., с. Грохів, неподалік Варшави. Одна з найкривавіших битв Польського повстання 1830–1831 рр.

⁶ Там само.

ючи різні доручення, а коли у Петербурзі оголосили воєнний стан, був призначений військовим губернатором 4-ї Адміралтейської та Нарвської міських частин. У квітні 1855 р. отримав звання генерал-лейтенанта, був відкомандирований до Криму і призначений начальником Євпаторійського блокадного загону.

Цей загін було створено на початку 1855 р. для захисту Криму з суходолу після того, як на півострів висадився десант коаліції. Незахищенню Євпаторію першою (у вересні 1854 р.) і без єдиного пострілу здали противникові. Союзники розділили місто на англійську, французьку та турецьку частини, у кожній призначили коменданта. Навколо звели земляний вал з ровом, перед лінією оборони зосередили артилерійські позиції. Місто-фортеця мало на озброєнні 34 гармати, 5 ракетних станків і могло розраховувати на підтримку шести військових пароплавів з моря. Ось що пише про тамтешню обстановку генерал-інженер Едуард Іванович Тотлебен⁷: “Гарнізон города, кроме 1000 человек вооруженных татар-переселенцев, небольшого отряда французской пехоты и морской команды стоявшего на мели корабля «Генрих I» (276 человек), состоял из 33-х бастионов, принадлежавших к турецким дивизиям Мехмет- и Ибрагим-пашей и египетской дивизии Селим-паши, числом в 21000 человек, 2-х эскадронов кавалерии – до 200 человек под командою Искендер-бея и 2-х полевых турецких батарей; всего 21600 человек, под начальством Омер-паши, прибывшего в Евпаторию 28 января”⁸.

За таких обставин противник міг рушити на Севастополь, Сімферополь чи Перекоп, через який Кримській армії постачали боеприпаси та провізію. Щоб не допустити блокади доріг та нападу на ці міста⁹, російське командування вирішило силами Євпаторійського загону взяти місто штурмом. Незважаючи на абсурдність задуму, 5 лютого (за ст. ст.) загін на чолі з генерал-лейтенантом С. Хрулевим підійшов до його стін. Наразовував цей загін 18000 осіб з Новоархангельського уланського полку, Азовського піхотного полку, Батальйону піших драгунів, Батальйону грецьких волонтерів та 400 піших козаків. Запеклий і виснажливий бій тривав кілька годин, але російські війська змушені були відступити. Пізніше, у своєму звіті генерал Хрулев назвав невдалий штурм міста “посиленою рекогносцировкою”. Як не дивно, події під Євпаторією мали й позитивні наслідки. Як справедливо зазначив інженер Е. Тотлебен, “...главная цель нападения не была достигнута. Евпатория осталась в руках неприятеля; но дело это не осталось без выгодных для нас результатов: оно заставило союзников постоянно быть готовыми для отражения новых атак, для чего в Евпатории содержался значительный гарнізон”¹⁰.

Після невдалого штурму міста Євпаторійський блокадний загін практично не брав участі у серйозних військових операціях. У квітні 1855 р. його командиром було призначено генерала А. Жевуського, а в травні у його склад увійшов Драгунський Його Імператорської Високості Великого Князя Костянтина Миколайовича полк¹¹ на чолі з полковником Петром Кіпріановичем Крейцем¹². Саме офіцери цього полку і подарували генералові А. Жевуському шаблю після бою – чи навіть сутички – поблизу с. Чоботарі¹³. Ось як описує події 10–17 жовтня (за ст. ст.) 1855 р. Е. Тотлебен: “10 октября, утром, неприятель выступил из Евпатории двумя ко-

⁷ Тотлебен Е. (1818–1884) – граф, військовий інженер, генерал-ад'ютант, генерал-інженер.

⁸ Описание обороны г. Севастополя. Под рук. Генерал-адъютанта Тотлебена. – Ч. I. – Гл. XXIV. – СПб., 1863. – С. 628.

⁹ Восточная (Крымская) война 1853–1856 гг. [Ел. джерело]. – Режим доступу: <http://evpat.org/history/vostochnaya-krymskaya-voina-1853-1856-gg.html>. (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

¹⁰ Описание обороны г. Севастополя. Под рук. Генерал-адъютанта Тотлебена... – С. 650.

¹¹ Ржевуский, Адам Адамович // Википедия. Свободная енциклопедия [Ел. джерело]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%90%D0%B4%D0%BC_%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

¹² Крейц П. (1816–1894) – граф, полковник, пізніше генерал від кавалерії. Брав участь у битвах біля Балаклави, Інкерману, Євпаторії та біля с. Чоботарі.

¹³ Нині – с. Чоботарка, Сакський р-н, АР Крим.

лоннами. Одна, в числе 14 батальонов и нескольких эскадронов, направилась по косе и, не доходя Сак, расположилась бивуаком вправо от Сакского озера. Другая колонна, имея в голове 34 эскадрона кавалерии, обогнула с севера Гнилое озеро и, перейдя Карагуртский овраг, остановилась между сел Актачи, Карагурт и Арап.

На другой день, с рассветом, обе неприятельские колонны соединились у Темеша и двинулись на Чеботар, куда отступили наши войска и где они расположились на выгодной позиции.

После нескольких артиллерийских выстрелов, генерал Шабельский¹⁴, видя нерешительность союзников, послал князя Радзивилла¹⁵, с тремя полками улан, в обход левого фланга неприятеля, а две сотни казаков – в тыл его, правее Темешского маяка.

Едва заметив движение наших улан, неприятель поспешил отступить к Сакам и, разорив это селение, ушел на другой день по косе в Евпаторию, под прикрытием своих пароходов; после чего кавалерия генерала Шабельского заняла прежние места.

В этом деле у нас контужено 2 офицера и ранено 2 нижних чина; взято нами в плен 2 француза и 2 турка.

Разорение неприятелем сел. Сак принудило генерала Шабельского отвести авангард на 3 версты назад, к сел. Чеботарю, оставив в Саках и Тузлах одни казачьи аванпосты.

Два дня прошло спокойно. 15 октября прибыл к евпаторийскому отряду, в Илес, главнокомандующий с начальником главного штаба.

Вскоре получено было известие о новом наступлении неприятеля на Саки. Начальник авангарда генерал-адъютант граф Ржевуский отошел на Чеботарские высоты, где вскоре был подкреплен уланским полком и донскою батарею; между тем приблизились и драгуны. Завязав артиллерийскую перестрелку, неприятель снова не решился атаковать наши войска и, разстроенный метким огнем двух наших батарей, отступил к Сакам. На другой день неприятель всеми силами атаковал отряд князя Радзивилла, стоявший у Темешского маяка, который медленно отступил на Чеботарскую позицию и стал правее авангарда. Неприятель продолжал подвигаться к Юхары-Джамину, угрожая обходом нашему правому флангу. Тогда генерал Шабельский приказал князю Радзивиллу, с двумя полками улан, атаковать левый фланг неприятеля, что и вынудило этого последнего к отступлению. Князь Радзивилл, с уланами и казаками, настойчиво преследовал неприятеля до позиции у Сак. На другой день, 17 октября, под прикрытием пароходов, неприятель отступил по косе в Евпаторию.

В этом деле у нас ранено 4 офицера и 12 нижних чинов. У сел Чеботар брошено неприятелем до 20 убитых лошадей и несколько разбитых лафетов; казаки отбили 14 французских палаток, 4 мула и несколько штуцеров¹⁶.

За цю битву Крейца було нагороджено золотою шаблею з написом “За хоробрість”, а Жевуський отримав клинок у подарунок від підлеглих. Тим часом, війна добігала кінця: ще у весні противник зайняв південну частину Севастополя, на початку жовтня здався Кінбурн, 13 лютого (за ст. ст.) розпочався Паризький конгрес, а 18 березня було підписано Паризький мирний договір.

Як надалі розпорядився граф своєю шаблею достеменно невідомо. Після Кримської війни він прожив ще 32 роки. За цей час встиг покомандувати (щоправда недовго) кількома кавалерійськими дивізіями, попрацювати в дивному Комітеті з дослідження способів ремонтування кавалерії, побути тимчасовим командуючим Київським військовим округом, взяти участь у придушенні ще одного польського повстання (1863) і отримати того ж року орден св. Олександра Невського. 1866 р. він був призначений генералом від кавалерії. Помер Адам Жевуський у

¹⁴ Шабельський І. (1796–1874) – генерал від кавалерії, командир Окремого резервного кавалерійського корпусу.

¹⁵ Радзивілл Л. (1808–1884) – князь, генерал від кавалерії, начальник уланської дивізії.

¹⁶ Описание обороны г. Севастополя. Под рук. Генерал-адъютанта Тотлебена. – Ч. II. – Отд. II. – СПб., 1872. – С. 286–287.

1888 р. у маєтку Верховні Київської губ., а похований у родовому маєтку в Погребищах.

Перші письмові згадки про шаблю графа у нашому музеї з'явилися 1923 р., коли її було записано до інвентарної книги КММСМ під № 4955. Зазначено і джерело надходження – Музейний фонд¹⁷.

Цей фонд почали формувати під час націоналізації у 1919 р., щоб врятувати цінні пам'ятки історії та культури від неминучої загибелі у полум'ї війни. До цієї благородної справи долучилася небайдужа інтелігенція: історики, археологи, етнографи, мистецтвознавці. Біля витоків Музейного фонду стояв і Федір Людвигович Ернст¹⁸, який пізніше згадував: “З переїздом харківського уряду до Києва комісаріят по головному управлінню мистецтв було скасовано і його місце зайняв Всеукраїнський Комітет Охорони Пам'яток Старовини і Мистецтва (Вукопис). При Вукописі в лютому-березні було організовано т.зв. Чок – чрезвичайну комісію по охороні старовини і мистецтва, яка й зайнялась систематичним обходом усіх помешкань, де могли переховуватись художні речі і яким загрожувала небезпека. Колекції бралися на уchet, або, коли власника не було в місті і колекції загрожувала небезпека – перевозились до музейного фонду... Тоді-ж, у червні м. 1919 р., було засновано Державний музейний фонд, куди звозились всі врятовані речі старовини і мистецтва... На чолі музейного фонду став М. О. Макаренко...”¹⁹. І ще: “В цей час мною особисто було взято на облік або врятовано від знищення дуже багато пам'яток культури, які великою мірою збагатили наші музеї”²⁰.

Фонд не мав спеціально обладнаного приміщення для зберігання вилучених речей, “... його склади розкидані були по різних частинах міста, головним же складом був неопалюваний і вогкий підвал теперішнього Історичного музею, де в безладі навалені були картини, меблі, бронза, порцеляна, скло, тканини та ін.”, – писав у 1927 р. Андрій Дахнович²¹.

У цей же час у Києві, на вул. Левашівській²², жили найближчі родичі Адама Адамовича Жевуського – його син, Адам Вітолльд (у будинку № 16) та брат, Леон (у будинку № 36). Обидва вони були власниками колекцій, вивезених в бурені роки із родинних маєтків²³. 1919 р. Адам Вітолльд, що був одружений з італійською оперною співачкою Олімпією Монетті-Бонорат, виїхав за кордон; доля Леона достеменно невідома. Але є припущення, що обидві колекції, принаймні фрагментарно, перейшли до Музейного фонду. Шабля генерала, що, найімовірніше, зберігалася у його сина, стала частиною зібрання Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка.

Під час II світової війни вона була евакуйована до Уфи за списком № 3 від 01.07.1941 р., а 12.07.1948 р. знову записана до інвентарної книги під № 3-56²⁴. Нині шабля генерал-ад'ютанта графа Адама Адамовича Жевуського є окрасою музейної експозиції.

¹⁷ Инвентарь Киевского музея древностей и искусств. – Исторический отдел. 1914–1924 гг. – №№ 2496–7045. – С. 439.

¹⁸ Ернст Ф. (1891 – 1942) – видатний діяч української культури, історик та теоретик мистецтва, організатор пам'яткоохоронної справи, професор Київського художнього та Київського археологічного інститутів.

¹⁹ Ернст. Ф. Справа охорони пам'яток мистецтва і старовини у Києві // Збірник секції мистецтв [Українського наукового товариства]. – № 1. – 1921. – С. 150.

²⁰ Ернст Ф. Українське мистецтво XVII–XVIII віків. – [Львів]: Вид. Т-ва “Криниця” у Київі, 1919. – 32 с.; Білокінь С. В обороні української спадщини. Історик мистецтва Федір Ернст. – К., 2006. – С. 78.

²¹ Дахнович А. Київська картинна галерея // Український музей. – Збірник перший. – К., 1927. – С. 216. Дахнович Андрій (1881 – ?) – мистецтвознавець викладач, директор Київської картинної галереї (нині – Національний музей “Київська картинна галерея”).

²² Нині – вул. Шовковична.

²³ Діяльність київських мистецтвознавців 1917–1920 рр. у справі збереження художніх колекцій та зборок старовини (за архівними документами та літературними матеріалами) [Ел. джерело]. – Режим доступу: [www.ukrreferat.com](http://ukrreferat.com) (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

²⁴ НМІУ. Інвентарна книга групи “Зброя” (“3”). – Т.1. – №№ 1–728.